International Journal of Sanskrit Research
अनन्ता

ISSN: 2394-7519
IJSR 2019; 5(4): 193-196
© 2019 IJSR
www.anantaajournal.com
Received: 10-05-2019
Accepted: 12-06-2019

Dr.Vijayananda Adiga B
Contract Teacher,
Department of Jyotisha,
Rashtriya Sanskrit Sansthan
(Deemed University)
Guruvayur Campur
Puranattukara, Thrissur, Kerala,
India

श्रीपतिपद्धत्युक्तरीत्या अंशकायुर्दायसाधनक्रमः

Dr.Vijayananda Adiga B

लेखनस्य सारांशः जातककर्मपद्धतिः इत्याख्यः ग्रन्थः श्रीपतिना प्रणीतः। त्रिस्कन्धज्ञस्य अस्य स्थितिकालः ९६०-मितः शकाब्दः इति अनुमीयते । अस्य ग्रन्थस्य प्रचुरप्रसारात् कालान्तरे "श्रीपतिपद्धतिः" इत्येव अयं ग्रन्थः प्रसिद्धिमवाप। कथं जातकं निर्मातव्यम्, कथं ग्रहाणां बलं निरूपणीयम्, कथं वा तेन शुभाऽशुभफलप्रवचनं कर्तव्यं चेति स्फुटतया ग्रन्थेऽस्मिन् श्रीपतिः निश्चिचाय। अपि च अस्मिन् ग्रन्थे प्रधानतया आयुषः साधनं कथं कर्तव्यमिति बहुभिः प्रकारैः विस्तरशः श्रीपतिः प्रोवाच। तत्र आयुस्साधने अंशकायुर्दायः अपि अन्यतमः प्रकारः वर्तते। आयुर्दायेषु अंशकायुर्दायः एव अत्यन्तं प्रधानः इति बृहज्जातकादिषु होराग्रन्थेषु वराहादिभिः तन्महत्त्वमुररीकृतं विद्यते। अतः तत्साधनक्रमः अस्मिन् लेखने श्रीपतिजुष्टेन पथा उपवर्णितः वर्तते।

कुट शब्द: श्रीपतिपद्धत्युक्तरीत्या अंशकायुर्दायसाधनक्रमः

प्रस्तावना

अथ स्वप्राकृतकर्मानुषङ्गेन यथासम्भवं यथायोनिं सम्प्रविष्टो जीवः येन प्रारब्धेन कर्मणा यच्छरीरमारब्धम् आकर्मसमाप्ति तच्छरीरावस्थितः यावत्कालं कलयति स च कालः आयुः इत्युच्यते। एवम् आयुर्नाम जीवितकालः इति सिद्ध्यति। अस्य जीवितकालस्य इयत्तां जन्मकालिकग्रहस्थितिवशात् आयुर्दायेन होराविदः गणयन्ति। प्रत्येकोऽपि ग्रहः उच्चकेन्द्राद्यवस्थितिवशात् पृथगेवायुःप्रमाणं प्रददातीति मत्वा आयुषां दायः- आयुर्दायः इत्यन्वर्थकं नाम निश्चितम्। एतस्मिन्नायुर्दाये प्रमुखतया अंशकबलपिण्डनैसर्गिकमिश्रजीवशर्मायुर्दायाश्चेति भेदाः दृश्यन्ते। अथात्र प्रसङ्गेऽस्मिन् आचार्यश्रीपतिप्रणीतजातककर्मपद्धत्यनुसारम् अंशकायुर्दायसाधनप्रकारः विव्रियते।

उच्चचेष्टारश्मिभ्याम् उच्चचेष्टागुणकौ संसाध्य ततः स्फुटगुणकमानीय तस्मादाश्रयगुणकं साधयेत्। तयोः स्फुटाश्रयगुणकयोः अन्योन्यगुणनान्मूलम् आयुः कर्मयोग्यगुणकम् आनयेत्। ततो ग्रहाणाम्

Correspondence
Dr.Vijayananda Adiga B
Contract Teacher,
Department of Jyotisha,
Rashtriya Sanskrit Sansthan
(Deemed University)
Guruvayur Campur
Puranattukara, Thrissur, Kerala,
India

आयुष्कलाः समानीय सति सम्भवे तासां चक्रपातार्धहानिं कृत्वा आयुष्कर्मयोग्यगुणकेन सङ्गुण्य द्विशत्या विभज्य वर्षादिकमायुः साधयेत्। एवमेव लग्नस्याप्यायुर्निर्णीय तत् सर्वग्रहायुःप्रमाणेन योज्यते चेत् पूर्णमायुः प्रसिद्ध्यति। इत्थं स्थूलरूपेण गणितप्रक्रियायाः सङ्ग्रहः।

अथेदानीम् अनुक्रमं ससूत्रं गणितपद्धतिं विचारयामः – ‘नीचोनितास्स्पष्टतराः खगेन्द्राः’ [1] इत्युक्तप्रकारेण तत्तद्ग्रहनीचस्फुटात् तत्तत्स्पष्टग्रहान् विशोध्य उच्चकेन्द्रमानीय कलीकृत्य अष्टादशशतं संयोज्य अष्टादशशतेन विभजेत्, तदा उच्चरश्मिप्रमाणं सिद्ध्यति। यथा -

$$\frac{\text{उच्चकेन्द्रस्य कलाः}+\text{१८००}}{\text{१८००}}=\text{उच्चरश्मिप्रमाणम्।}$$

एवमेव ‘मध्यस्पष्टद्युचरविवरार्धेन युक्ताच्चलोच्चात्’ [2] इत्युक्तप्रकारेण कुजादीनां चेष्टाकेन्द्राणि, ‘भास्वानयनांशयुक्तस्त्रिभाधिकश्चेन्दुरिनेन हीनः’ [3] इत्युक्तप्रकारेण रविचन्द्रयोः चेष्टाकेन्द्रे चानीय पूर्वोक्तवत् ‘कलीकृता राशिकलाभिरन्विता भलिप्तिकाप्ता’ [4] इति कृत्वा चेष्टारश्मिप्रमाणमानेतव्यम्। तद्यथा –

$$\frac{\text{चेष्टाकेन्द्रस्य कलाः}+\text{१८००}}{\text{१८००}}=\text{चेष्टारश्मिप्रमाणम्।}$$

एवं प्रत्येकमुच्चचेष्टारश्मीन् समानीय ततः ‘एकोनदीधितिसमादिह गच्छतः’ [5] इत्यनेन प्रकारेण सर्वधनात्मकरूपं श्रेढीफलमानयेत्। तद्यथा –

$$\frac{(\text{पदम्}-\text{१})\times\text{चयः}+\text{आदिः}+\text{आदिः}}{\text{२}}\times\text{पदम्}=\text{सर्वधनम्}=\text{श्रेढीफलम्}$$

[ग्रहस्य पृथक् पृथक् उच्चचेष्टारश्मयः-१=पदम्; आदिः=१; चयः=१ (‘रूपादिना रूपचयेन’ [6] इत्युक्तेः)]

अत्र उच्चरश्मिग्रहणे उच्चश्रेढीफलं चेष्टारश्मिग्रहणे चेष्टाश्रेढीफलं च लभ्यते। एतदुभयमपि श्रेढीफलं प्रत्येकं स्वस्वरश्मिभिः विभजेत्, तदा उच्चचेष्टागुणकौ लभ्येते। तद्यथा –

$$\frac{\text{उच्चश्रेढीफलम्}}{\text{उच्चरश्मिप्रमाणम्}}=\text{उच्चगुणकः}\quad\frac{\text{चेष्टाश्रेढीफलम्}}{\text{चेष्टारश्मिप्रमाणम्}}=\text{चेष्टागुणकः}$$

अत्र यदि श्रेढीफलं स्वरश्मिभ्यः ऊनं तर्हि प्रकारान्तरेण तौ गुणकौ आनयेत्। तद्यथा –

$$\frac{\text{स्वरश्मिभ्यः ऊनं श्रेढीफलम्}+\text{स्वस्वरश्मयः}}{\text{२}}\div\text{स्वस्वरश्मयः}=$$

उच्चचेष्टागुणकौ।

ततः उच्चचेष्टागुणकयोः परस्परगुणनात् मूलं स्फुटगुणकः भवति। तद्यथा –

$$\sqrt{\text{उच्चगुणकः}\times\text{चेष्टागुणकः}}=\text{स्फुटगुणकः ।}$$

एतदेव ‘तद्घातमूलं गुणकस्स्फुटः स्यात्’ [7] इत्युक्तम्। अयं स्फुटगुणकः पृथक् संस्थाप्यः।

आश्रयगुणकानयनम्

अत्र प्रथमादयः त्रयः गुणकाः भवन्ति, एतेषां परस्परगुणनेन आश्रयगुणकः सिद्ध्यति।

प्रथमगुणकः वर्गोत्तमे स्वभवने स्वद्रेष्काणे स्वनवांशे वा सति ग्रहे– २; अधिमित्रक्षेत्रस्थे ग्रहे - $\text{१}\frac{\text{१}}{\text{२}}$; मित्रक्षेत्रस्थे ग्रहे - $\text{१}\frac{\text{१}}{\text{३}}$; समक्षेत्रस्थे – १; शत्रुक्षेत्रस्थे - $\frac{\text{२}}{\text{३}}$; अधिशत्रुक्षेत्रस्थे - $\frac{\text{१}}{\text{२}}$ च गुणकसंख्या भवति। एषु गुणकेषु अधिकसंख्याकः कश्चिदेक एव गुणकः स्वीकर्तव्यः। एवं निर्णीय स्वीकृतं गुणकं चतुर्भिः विभज्य राशिस्थाने संस्थाप्य तस्य अर्धं होरादिषड्वर्गाणां स्थाने स्थापयेत्। एवं सप्तानां वर्गाणाम् एकां पङ्क्तिं सप्तानामपि ग्रहाणां पृथक् पृथक् रचयेत्। एवं प्रथमः गुणकः।

द्वितीयगुणकः अयं गुणकः राशिस्थाने एव पूर्वोक्तगुणकस्य भवति। तत्र पुनः स्वक्षेत्रं विहाय वर्गोत्तमस्वनवांशस्वद्रेष्काणेषु स्थितस्य ग्रहस्य राशिस्थाने $\frac{\text{१}}{\text{२}}$ इति (२ इति वा) गुणके स्वीकृते सत्येव अयं द्वितीयगुणकः स्वीकार्यः नान्यथा। अधिमित्रमित्रसमशत्र्वधिशत्रुक्षेत्रस्थे ग्रहे क्रमेण $\frac{\text{११}}{\text{७}}, \frac{\text{२९}}{\text{२१}},$ १, $\frac{\text{१३}}{\text{२१}}, \frac{\text{३}}{\text{७}}$ चैताः गुणकसंख्याः भवन्ति। एताः भसंज्ञाः गुणकसंख्याः अतः राशिस्थाने एव एतेषां प्रयोगः भवति, होरादिषड्वर्गाणां गुणकानां

एतासां च न कोऽपि सम्बन्धः विद्यते। अतः अयं द्वितीयगुणकः कादाचित्कः।

तृतीयगुणकः – अस्य गुणकस्य अनन्तरताडकः इत्यपि संज्ञा विद्यते। अत्र एवं गुणकसंख्यानिर्णयः – राश्यादिकः सप्तवर्गः स्वकीय एव चेत् – २, अधिमित्रस्य चेत् - $\frac{५}{३}$, मित्रस्य चेत् - $\frac{१३}{९}$, समस्य चेत् – १, शत्रोः चेत् - $\frac{५}{९}$, अधिशत्रोः चेत् - $\frac{१}{३}$ चेति। प्रथमगुणकवत् एतमपि गुणकं राशिपूर्वकसप्तवर्गाणां पङ्क्तौ निवेशयेत्।

एवं सति सम्भवे गुणकत्रयस्य अन्यथा प्रथमतृतीययोरेवेति गुणकद्वयस्य परस्परं गुणनं कुर्यात्। एवं परस्परगुणनेन राश्यादिस्थानेषु लब्धानां गुणकानां योगः एव आश्रयगुणकः इति कथ्यते। पूर्वं पृथस्थापितस्य स्फुटगुणकस्य आश्रयगुणकस्य च गुणनात् मूलमेव आयुष्कर्मयोग्यगुणकः भवति। तद्यथा –

$$\sqrt{\text{स्फुटगुणकः} \times \text{आश्रयगुणकः}} = \text{कर्मयोग्यगुणकः}\ ।$$

एवं रव्यादीनां सप्तानां ग्रहाणां कर्मयोग्यगुणकाः समानीय पृथक् संस्थाप्याः।

ग्रहाणामायुष्कलानयनम्

'ग्रहस्य लिप्ताः खखसिद्धभक्ताः शेषमिहायुषः कलाः स्यु' [8] इत्युक्तप्रकारेण ग्रहस्फुटकलाः २४०० संख्यया विभज्य शेषमिताः कलाः एव प्रत्येकस्य ग्रहस्य आयुष्कलाः भवन्ति। तद्यथा –

$$\frac{\text{ग्रहस्फुटकलाः}}{२४००} = \text{लब्धिः, शेषः}$$

शेषः = आयुष्कलाः ।

एवं सर्वेषां ग्रहाणामायुष्कलाः संसाध्य एतासामायुष्कलानामेव चक्रपातार्धहानिः कार्या।

चक्रपातार्धहानिः

प्रत्येकस्य ग्रहस्य स्फुटप्रमाणं लग्नस्फुटात् विशोध्य हरणकेन्द्रं संसाध्य अस्मिन् हरणकेन्द्रे राशिषट्कात् हीने एव हरणं कुर्यात् न त्वधिके। हरणकेन्द्रं राशिषट्कात् हीनं तदैव भवति यदा दृश्यचक्रार्धे ग्रहः तिष्ठति, अतः अस्य दृश्यचक्रार्धहरणम् इति अपरं नामधेयम्। [इदं च हरणं हारेण गुणकेन चेति प्रकारद्वयेन क्रियते। तत्र हारेण यदि चक्रपातार्धहानिः तदा विभज्य लब्धानां कलानां ग्रहाणामायुष्कलाभ्यः वियोजनं कार्यम्; गुणकेन यदि चक्रपातार्धहानिः तदा तेन गुणकेन ग्रहाणामायुष्कलानां गुणनं कार्यं तदा लब्धं फलमेव चक्रपातार्धहान्या अवशिष्टाः आयुष्कलाः भवन्ति। कदा हारेण कदा च गुणकेन चक्रपातार्धहरणं कर्तव्यमिति चेत् – यदा हरः रूपादधिकः तदा हारेण, यदा तु हरः रूपादूनः तदा गुणकेन चक्रपातार्धहरणं कर्तव्यम्।]

पापग्रहोनलग्ने – पापग्रहोनलग्नस्फुटस्य कलाः (हरणकेन्द्रकलाः) १८०० अनया भक्ताः चेत् हरो लभ्यते। अस्मिन् हरे रूपादधिके अयमेव हरो भवति। अस्मात् हरात् पापग्रहायुष्कलाः विभज्य लब्धाः कलाः तत्पापग्रहायुष्कलाभ्यः वियुक्ताः सन्तः चक्रपातार्धहान्या अवशिष्टायुष्कलाः भवन्ति। अत्रैव हरः यदि रूपादूनः तर्हि रूपात् हरं विशोध्य अवशिष्टमेव तद्ग्रहकृतायुष्कलानां गुणकत्वेन ग्राह्यम्। एवं पापग्रहोनलग्ने हरगुणकयोरानयनक्रमः।

शुभग्रहोनलग्ने - शुभग्रहोनलग्नस्फुटस्य कलाः (हरणकेन्द्रकलाः) १८०० अनया भक्ताः चेत् पूर्ववत् हरो लभ्यते। अस्मिन्हरे रूपादधिके हरमेव द्विगुणितं कृत्वा तस्मात् शुभग्रहायुष्कलाः विभज्य लब्धाः कलाः तच्छुभग्रहायुष्कलाभ्यः विशोधनीयाः। तदा अवशिष्टकलाः एव चक्रपातार्धहान्या अवशिष्टाः अवशिष्टाः आयुष्कलाः भवन्ति। अत्र यदि रूपादूनः हरः तदा तस्य हरस्य अर्धं रूपाद्विशोध्य अवशिष्टाः एव आयुष्कलानां गुणकः स्यात्। अनेन गुणकेन गुणिता आयुष्कलाः एव चक्रपातार्धहान्या अवशिष्टाः आयुष्कलाः भवन्ति।

एवं सति सम्भवे चक्रपातार्धहानिं कृत्वा 'आयुर्लिप्ताः स्वगुणगुणिताः' [9] इत्युक्तप्रकारेण तत्तद्ग्रहायुष्कलाः तत्तत्कर्मयोग्यगुणकेन गुणिताः द्विशत्या विभक्ताः चेत् वर्षमासदिनघटीविघट्यात्मकम् आयुः सिद्ध्यति। तद्यथा –

$\frac{\text{आयुष्कलाः×कर्मयोग्यगुणकः}}{\text{२००}}$= आयुःप्रमाणम्।

अत्र गणितकरणसमये 'चक्रार्धहानौ बहुषु द्वयोर्वा' [10] इति नियमात् एकस्मिन्नेव राशौ बहुषु ग्रहेषु स्थितेषु बलिष्ठस्य एकस्य एव ग्रहस्य चक्रपातार्धहानिः हार्या न तु सर्वेषामित्ययमंशः सर्वदा अवधेयः।

यथा ग्रहाणाम् आयुष्कलाः साधिताः तथैव लग्नस्यापि 'ग्रहस्य लिप्ताः खखसिद्धभक्ताः' [11] इति प्रकारेण लग्नायुष्कलाः साध्याः। परन्तु लग्नस्य कर्मयोग्यगुणको नास्ति, नास्ति च चक्रपातार्धहानिः। अतः ताः आयुष्कलाः द्विशत्या भक्ताः वर्षादिकं लग्नायुःप्रमाणं भवति। परन्तु – 'किन्तु लग्ने विशेषः' [12] इत्युक्त्या – भावबलकोष्ठके लग्नभावबले षड्भ्यः अधिके लग्नस्फुटस्य गतराशिसमानानि वर्षाणि, ततः अंशादिना मासदिनादिकमपि आनीय पूर्वानीते लग्नायुःप्रमाणे योज्यानि। इत्येवं लग्नायुषि कश्चन विशेषः विद्यते।

एवं सर्वेषां ग्रहाणां लग्नस्य च आयुरानीय सर्वेषां योगे स्फुटम् आयुःप्रमाणं सिद्ध्यति। इत्थम् अंशकायुर्दायानयनक्रमः जातककर्मपद्धतौ समीरितः इत्यलमतिविस्तरेण।

अनुशीलितग्रन्थाः

ग्रन्थनाम	ग्रन्थकर्ता	सम्पादकः/व्याख्याकारः	प्रकाशकः/प्रकाशनवर्षम्
केशवीयपद्धतिः	केशवः	Surakant Jha	Choukhambha surabharati prakashan - 2015
भारतीयज्योतिश्शास्त्रस्येतिहासः	लोकमणिदाहलः	-	Choukhambha surabharati prakashan - 2013
श्रीपतिपद्धतिः	श्रीपतिः	(व्या) V.S.Sastri	Sri Rama Press B'lore – 1976
श्रीपतिपद्धतिः	श्रीपतिः	-	V.B.Soobbiah & sons, B'lore – 1937

संधर्व सूची

1. श्रीपतिपद्धतिः – अ.४ श्लो.२
2. श्रीपतिपद्धतिः – अ.३ श्लो.१७
3. श्रीपतिपद्धतिः – अ.४ श्लो.३
4. श्रीपतिपद्धतिः – अ.४ श्लो.२
5. श्रीपतिपद्धतिः – अ.५ श्लो.२
6. श्रीपतिपद्धतिः – अ.४ श्लो.५
7. श्रीपतिपद्धतिः – अ.५ श्लो.३
8. श्रीपतिपद्धतिः – अ.५ श्लो.१२
9. श्रीपतिपद्धतिः – अ.५ श्लो.१७
10. श्रीपतिपद्धतिः – अ.५ श्लो.२४
11. श्रीपतिपद्धतिः – अ.५ श्लो.१२
12. श्रीपतिपद्धतिः – अ.५ श्लो.१७